

Divorce as a means of family erosion in the counties of Bihor and Sătmar (latter half of the 19th century)

Brie, Mircea

Veröffentlichungsversion / Published Version
Sammelwerksbeitrag / collection article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Brie, M. (2010). Divorce as a means of family erosion in the counties of Bihor and Sătmar (latter half of the 19th century). In C. Pădurean, & I. Bolovan (Eds.), *Studii de demografie istorică (secolele XVII-XXI)* (pp. 77-98). Arad: Gutenberg Univers. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-330305>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY Lizenz (Namensnennung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:
<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY Licence (Attribution). For more Information see:
<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Divorțul ca formă de erodare a familiei în comitatele Bihor și Sătmar (a doua jumătate a secolului XIX)¹

Mircea Brie

Divorce as a Means of Family Erosion in the Counties of Bihor and Sătmar (latter half of the 19th century)

Abstract

Divorce is, irrespective of the perspective of approaching the phenomenon from the point of view of the society typology, a form of social deviance that has as effect the dilution of family image and norms. We do not discuss here of a dilution of the traditional norms concerning family, as someone might misunderstand, it is an erosion of the idea of family in general. “Family” starts to have other forms than the “official” ones. Divorce is the last step in the process of erosion and dissolution of the central axis of the family – the marital couple. Despite the fact that we have considered the divorce as the last step in this process of dissolution, we have to admit the fact that, after the divorce, considering that the old couple had children, the existence of the family does not cease, it just takes a new form.

The research of the archives, preserved due to the parish notes (often duplicates), provides the opportunity of identifying the main issues at a certain epoch in the Romanian rural world concerning divorce and the act of divorcing. Our research is structured in two directions: 1. a broad one, through which we will make a quantitative analysis of the size of the phenomenon in the counties of Bihor and Satmar (by observing the particularities in the county seats) – in this way, we will try to calculate the divorce gross rate (by calculating the number of divorces at one thousand inhabitants); 2. the other direction, through a case study on the Greek-Catholic parishes of the diocese of Oradea, will pursue a rather qualitative analysis without ignoring the quantitative aspect. The choice of the Greek-Catholic parishes was made for several reasons: the first is the quality of the materials preserved; the second is the fact that the confession, unlike the Roman-Catholic one for instance, accepts the divorce, thus providing the opportunity of bringing to light the separations undoubtedly existing in the Catholic environment; the third is that we think that, by its position as compared to the two Churches (Catholic and Orthodox), the Uniate Church provides an image that is closer to the reality as shown on the level of the whole population in the region.

Divorțul este un fenomen psiho-social și juridic complex, ce reprezintă forma finală de desfacere a vieții conjugale, cu efecte puternice asupra partenerilor de cuplu conjugal și a descendenților acestora². Potrivit acestei definiții, divorțul reprezintă, așadar, ultima etapă în cadrul procesului de erodare și de disoluție a axului central al familiei – cuplul marital. În ciuda faptului că am numit divorțul ca fiind ultimul pas în acest proces de disoluție, trebuie să admitem că, după divorț, în condițiile în care din conviețuirea vechiului cuplu s-au născut copii, existența familiei nu încetează, ci doar îmbracă o altă formă.

¹ The paper *Divorțul ca formă de erodare a familiei în comitatele Bihor și Sătmar (a doua jumătate a secolului XIX)* was published in Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan (coord.), *Studii de demografie istorică (secolele XVII-XXI)*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2010, p. 77-98. ISBN 978-606-8204-24-6

² Florica Chipea, *Familia contemporană. Tendințe globale și configurații locale*, Editura Expert, București, 2001, p. 277

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, *legislația laică și bisericească* ofereau posibilitatea anulării căsătoriei. Principalele cauze ale divorțului erau: crima, adulterul, înalta trădare, atentarea la viața celuilalt soț, maltratarea, absența de acasă a unui soț pentru o perioadă mai mare de trei ani, înmormântarea unuia dintre soți pentru o perioadă mai îndelungată, intrarea unuia dintre soți în viața monahală, impotența, avortul intenționat, nebunia și epilepsia (dacă acestea au existat și înaintea căsătoriei, dar au fost ascunse), etc. În general, divorțul putea fi cerut de către partea nevinovată³, solicitând mai întâi separarea de pat și masă⁴. Pe femeia declarată nevinovată, bărbatul declarat vinovat, trebuia să o întrețină potrivit stării sale sociale și materiale. Această obligație înceta în momentul în care femeia se recăsătorea⁵. Copiii în vârstă de până la șapte ani rămâneau în grija mamei, iar dacă erau trecuți de această vârstă la partea nevinovată⁶. Dacă este să privim motivațiile, pentru care se putea desface o căsătorie, atunci putem observa o influență reciprocă a celor două categorii de legi: laice și ecleziastice. Influența s-a păstrat și după ce statul a preluat, prin legile din 1894, întreaga responsabilitate în privința validării actelor majore din viața populației. Prin aceste legi nu a fost interzis, este drept, Bisericii să asiste și chiar să reglementeze, potrivit propriilor canoane, fiecare moment din viața unei familii. Biserica a pierdut însă caracterul oficial al actelor emise de către cler. Noua percepție evidențiază obligativitatea validării de către autoritățile laice, iar în paralel, și de o manieră facultativă, o familie putea cere validarea de către Biserică a actelor cu caracter matrimonial. Pentru stat și pentru populație, actele bisericești își păstrau valoarea lor confesională, fără a putea condiționa viața publică și social-laică a indivizilor. Pe de altă parte, așa cum am precizat și cu o altă ocazie, Biserica putea condiționa asistența religioasă de recunoașterea propriilor acte matrimoniale.

Dincolo de legislația laică, în legislația bisericească exista o serie de nuanțări specifice fiecărei confesiuni. În condițiile în care viața matrimonială a populației a fost până la sfârșitul secolului al XIX-lea sub controlul ecleziastic, și doar asistat de stat care trasa caracterul general al legislației, considerăm oportun să revenim cu această ocazie, la specificitatea acestor nuanțări.

Divorțul este posibil în Biserica ortodoxă atunci când o căsătorie întrunește una din „impedimentele nimicitoare de căsătorie”, respectiv: consangvinitatea trupească; adulterul; conspirația împotriva șefului statului; conspirația împotriva vieții partenerului; pierderea și uciderea fătului cu bună știință; în cazul răpirii și a căsătoriei clandestine; dacă exista „ura nedumerită și maltratarea neomenoasă”; impotența dovedită timp de trei ani; îmbrățișarea tagmei monahale de către unul din parteneri; epilepsia „dacă degenerază în turbare” și dacă a existat și înainte de căsătorie (fiind ascunsă la cununie); înmormântarea pe o perioadă mai lungă pentru o faptă criminală; dacă bărbatul nu o găsește fecioară pe femeie la căsătorie; neîngrijirea bărbatului

³ Potrivit *Legii XXXI* din 1894 nu putea cere divorțul o persoană care s-a învoit, sau a fost complice, la „fapta păcătoasă a soțului”. (A se vedea textul paragrafului 81).

⁴ Apud Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania. A doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX* (în continuare *Familia în satul românesc...*), Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1999, p. 89. *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895 împreună cu respectivele ordinațiuni ministeriale*, traduse, editate și comentate la ordinul Preaevenerabilului Consistor metropolitan de Alba-Julia și Făgăraș (în continuare *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895...*), Editura Tipografiei Seminarului arhidieceșan, Blaj, 1895, p. 36-38. Despărțirea de pat și masă putea fi cerută în cazul în care era declanșat procesul de divorț, iar cei doi soți nu doreau să mai locuiască împreună. Această despărțire de pat și masă presupunea și dispoziții provizorii ale judecătorului cu privire la „așezarea pruncilor”. În urma despărțirii de pat și masă, soții pot să restabilească conviețuirea, cerând apoi judecătorului să stopeze procesul de divorț. Pentru a fi restabilită conviețuirea, în conformitate și cu dreptul bisericesc, nu mai era nevoie de nici o sentință judecătorească.

⁵ Georgiu Plopu, *Părți alese din dreptul privat ungar*, tom. I (în continuare *Părți alese...*, tom I), Editura Tipografiei „Ateneul” Societate Anonimă, Oradea-Mare, Oradea-Mare, 1929, p. 24

⁶ *Legile politico-bisericești din 1894 și 1895...*, p. 34. Georgiu Plopu, *Părți alese...*, tom I, p. 25-26. Dacă ambii părinți erau declarați vinovați de desfacerea căsătoriei atunci băieții se încredințau în grija tatălui, iar fetele în grija mamei. Aplicarea acestui paragraf (95) al legii matrimoniale din 1894 se făcea însă doar în interesul copiilor (funcție de posibilitățile de susținere materială a celor doi părinți).

pentru traiul femeii și al copiilor, etc. Potrivit canoanelor bisericești divorțul putea fi cerut doar de către partea nevinovată, solicitându-se mai întâi separarea de pat și masă⁷. Separarea de pat și masă se transforma în divorț după trecerea a cel puțin doi ani⁸. Eventuala aprobare a cererii de divorț se făcea după ce în prealabil soții se prezentaseră la paroh pentru a se încerca împăcarea⁹. Dacă încercările preotului erau zadarnice, erau audiați și martorii, iar parohul redacta dosarul de divorț. Acest dosar, ce cuprindea extrasele de botez și căsătorie, mărturiile martorilor și raportul preotului cu privire la încercarea de împăcare, era expediat protopopului. Scaunul protopopes, format din protopop, șase preoți cu drept de vot, un notar și un defensor matrimonial cu drept consultativ, avea atribuția de a se pronunța în privința aprobării sau respingerii cererii de divorț¹⁰. Urma decizia episcopală sau arhiepiscopală, iar de aici era comunicată protopopului, acesta comunica decizia preotului local și apoi celor în cauză.

În legislația catolică de rit latin căsătoria avea un caracter indisolubil, prin urmare nu exista nici o justificare pentru divorț. Biserica catolică unită de rit grecesc a avut o altă poziție față de problema desfacerii căsătoriei. În linii mari, punctul de vedere al acesteia era același cu cel exprimat de legislația bisericească ortodoxă. În bisericile protestante divorțul era teoretic acceptat. El se putea realiza în unele biserici nu doar în cazul adulterului, ci și atunci când se descoperea consangvinitatea, dacă unul din soți avea vârstă prepubertină sau în caz de impotență. Divorțul era totuși condamnat și considerat ca un pericol pentru echilibrul societății. Pentru a apăra indisolubilitatea căsătoriei, deși nu o proclamau, bisericile protestante condamnau vehement adulterul și orice „formă de activitate sexuală din afara mariajului”¹¹.

Plecând de la legislația laică și ecleziastică a vremii, care prevedea ea însăși mai mulți pași în procesul de erodare a familiei prin divorț, am identificat *trei tipuri* (posibile etape) de disoluții maritale (o tipologie similară a fost făcută și de către sociologul Petru Iluț¹²): 1. despărțirea în fapt, dar cu locuință comună – este o separare premergătoare, caracterizată printr-o încetare a vieții sexuale comune, prin „ură neîmpăciuitoare” reciprocă, dar fără părăsirea domiciliului conjugal (copiii, lipsa unei alte opțiuni de locuire, imaginea în comunitate, presiunea familiei, etc., îi determină cei doi parteneri să continue a conviețui în aceeași locuință); 2. separarea de masă și pat, ce presupunea inclusiv separarea locuinței, însă fără o decizie definitivă asupra divorțului din partea tribunalului matrimonial (o asemenea decizie, luată în perioada analizată și prin acordul instituțiilor ecleziastice, survenea imposibilității continuării vieții comune); 3. divorțul definitiv pronunțat de către o instanță judecătorească (ecleziastică la început și laică după 1895).

Analiza divorțurilor și a divorțialității s-a făcut cu oarecare greutate deoarece informațiile, provenite în cea mai mare parte din surse bisericești, au dovedit lacune considerabile. Chiar și informațiile statistice provenite din partea statului erau în fond tot de origine ecleziastică, tribunalele matrimoniale ecleziastice fiind singurele instituții care se pronunțau în privința acestor divorțuri. Așa cum a putut fi constatat în cazul rapoartele despre căsătoriile mixte, multe dintre consemnările parohiale despre divorțuri au fost pierdute sau deteriorate de-a lungul anilor. Cercetarea materialului arhivistic, păstrat grație consemnărilor (adesea duplicatelor) parohiale, ne

⁷ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 89

⁸ *Ibidem*

⁹ Parohul avea obligația de a le reaminti celor doi care au fost legămintele făcute la căsătorie. Erau prevăzute de către uzanța ecleziastică două înfățișări în fața parohului.

¹⁰ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 90

¹¹ André Burguière, François Lebrun, André Burguière, François Lebrun, *Le prêtre, le prince et la famille*, în André Burguière, Christiane Klapish-Zuber, Martine Segalen, Françoise Zonabend (coord.) *Histoire de la famille*, vol. III, *Le choc des modernités*, Armand Colin, Paris, 1986, p. 141

¹² Petru Iluț, *Familia. Cunoaștere și asistență*, Argonaut, Cluj-Napoca, 1995, p. 138

dă totuși posibilitatea de a identifica principalele problematice întâlnite în epocă în lumea satelor românești în ceea ce privește divorțul și divorțialitatea.

Cercetarea noastră o structurăm pe două direcții: 1. una de cuprindere mai mare, prin care vom face o analiză cantitativă asupra dimensiunii fenomenului întâlnit în comitatele Bihor și Sătmar (cu observarea particularităților întâlnite în orașele reședință a comitatului) - cu această ocazie vom încerca să calculăm și rata brută a divorțialității (calculată prin raportarea numărului de divorțuri la mia de locuitori); 2. cealaltă direcție, printr-un studiu de caz asupra parohiilor greco-catolice ale eparhiei de Oradea, va urmări o analiză mai degrabă calitativă, fără a pierde însă din vedere dimensiunea cantitativă. Alegerea parohiilor greco-catolice s-a făcut din mai multe rațiuni, prima dintre ele ține de calitatea materialelor păstrate, a doua, de faptul că această confesiune, spre deosebire de cea romano-catolică, de exemplu, accepta divorțul, dând astfel posibilitatea scoaterii la lumină a despărțirilor ce existau fără îndoială și în mediul catolic. În al treilea rând, prin poziția sa între cele două Biserici (catolică și ortodoxă), Biserica unită oferea credem, o imagine mai aproape de realitatea consemnată la nivelul întregii populații din regiune.

1.1. Divorț și divorțialitate în comitatele Bihor și Sătmar

Dorim să precizăm încă de la începutul analizei noastre faptul că, din dorința de a limita „răspândirea acestui rău” și protejând în acest fel esența dogmatică, potrivit căreia familia era sub protecția lui Dumnezeu („ce a împreunat Dumnezeu, omul să nu despartă”¹³), Biserica a îngreunat foarte mult formalitățile prin care se solicita divorțul. Mai mult, nivelul ridicat al taxelor percepute, asociate cu numeroasele deplasări pe care țăranul¹⁴, cel mai adesea legat de satul natal, trebuia să le facă, au avut menirea de a descuraja primele încercări de disoluție, contribuind astfel la creșterea „succesului” comisiilor de împăciuire prin care obligatoriu trebuiau să treacă cei doritori a divorța. Apoi, nu trebuie neglijată nici latura sensibilității cu care lucra Biserica: ședințele procesului de divorț erau publice, apoi, înainte de acestea, la comisia de împăciuire participau pe lângă preot, judele satului și alte persoane din comunitate. O atare situație însemna „transferarea vieții private spre cunoaștere publică: intimitățile cuplului, frustrările și neîmplinirile, amănuntele picante și frivole deveneau transparente și cunoscute de întreaga comunitate”¹⁵. Toate acestea, asociate marginalizării sociale de care aveau parte persoanele divorțate descurajau și împingeau pe cei în cauză către o soartă nefericită. Nu puțini au fost însă aceia care, trecând peste rușinea și batjocora semenilor, înfruntând apoi birocrăția și oboseala, au făcut față eforturilor cerute obținând doritul divorț. „Mai bine moartea decât o viață nefericită”, „mai bine rușinea satului decât bătaia bărbatului”, „mai bine singur decât cu femeie stricăță și risipitoare”, „mai bine moartă decât o viață cu el” sunt doar câteva din formulările ce scot în evidență hotărârea neînduplecată a celor ce solicitau divorțul. Dar nu toți ce-și doreau divorțul puteau face față unor asemenea tensiuni și presiuni psihice, sociale și, mai cu seamă, financiare. Nu vom ști niciodată către familii dintr-un sat s-au despărțit fără a divorța, alegând să trăiască separat. Pe unii preoții îi consemnează ca despărțiți „de voia lor”, „de capul lor”, pe alții ce aleg să-și refacă viața, preotul îi amintește atunci când completează „consemnarea concubinarilor”.

Dincolo de toate acestea, statisticile maghiare ale timpului ne oferă o imagine de ansamblu asupra întregii populații analizate. Credibilitatea, îndoielnică în unele cazuri, a acestor

¹³ *Sfânta Scriptură, Evanghelia după Matei*, cap. 19, vers. 6; *Evanghelia după Marcu*, cap. 10, vers. 9

¹⁴ Nicolae Vestemean din Porcești (Turnu Roșu) a făcut, la 22 iulie 1871, un act asupra cheltuielilor de divorț: pentru purtarea procesului la scriitoriu – 30 fl., pentru carte de cununie – 1 fl., atestat de botez – 1 fl., cantorului, pentru expedierea actelor – 60 cr., drumuri la Sibiu – 7 fl., altele – 5 fl., 96 cr., mai multe scrisori trimise – 1 fl., iar totalul este de 46 florini și 56 creițari. Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 171

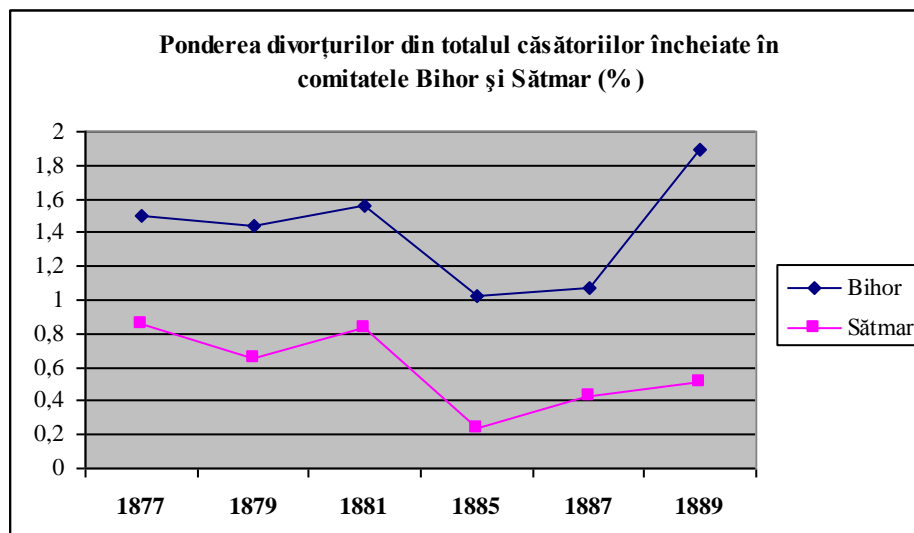
¹⁵ *Ibidem*, p. 167

informații ne obligă să le privim cu circumspecția necesară, iar acolo unde este posibil să facem trimitere și la alte surse de informare.

Evoluția căsătoriilor și divorțurilor¹⁶

	Bihor		Sătmar		Oradea		Satu Mare	
	Căsătorii	Divorțuri	Căsătorii	Divorțuri	Căsătorii	Divorțuri	Căsătorii	Divorțuri
1877	3.389	51	2.442	21	258	5	130	3
1879	4.292	62	2.918	19	337	10	162	3
1881	4.031	63	2.892	24	308	13	181	9
1885	4.588	47	2.994	7	333	7	197	4
1887	4.403	47	3.050	13	346	6	186	3
1889	3.812	72	2.757	14	301	7	198	6
Media	4.086	57	2.842	16	314	8	176	5
Total	24.515	342	17.053	98	1.883	48	1.054	28

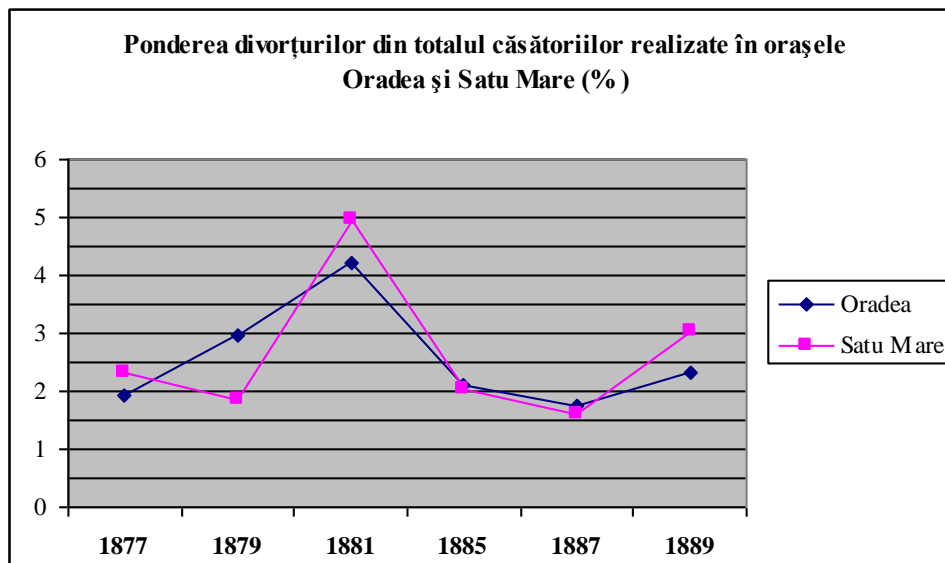
Numărul divorțurilor oferit de anuarele *Magyar Statistikai Évkönyv...*, pare, raportat la numărul cazurilor de despărțiri înregistrate de către consemnările parohiale greco-catolice, ușor mai redus, fapt ce pune oarecum sub semnul întrebării veridicitatea acestor informații. Totuși nu trebuie să uităm faptul că episcopia avea o întindere teritorială deosebit de mare, cu mult peste aceea a unui comitat. Totuși numărul credincioșilor greco-catolici din eparhie nu depășește populația comitatelor. Se mai impune totuși un amendament, ce vine în sprijinul informațiilor din statisticile maghiare. Aria extinsă a episcopiei, incluzând și vaste teritorii unde populația greco-catolică era în minoritate, amestecându-se cu alte confesiuni și statutul catolic al confesiunii (statul, prin legislația, sa conferise confesiunilor catolice întâietate în materie matrimonială) credem că a contribuit la creșterea numărului divorțurilor pe care a trebuit să le pronunțe forul ecleziastic greco-catolic. Apoi, nu excludem din posibilități nici rezolvarea unor cazuri de divorț în care erau implicați romano-catolici (binecunoscută fiind tranșanta poziție a Bisericii latine la care credincioșii nu puteau apela pentru asemenea servicii). Nu în cele din urmă, rapoartele parohiale îi includ și pe cei despărțiți de masă și pat (mulți dintre aceștia nu au obținut din diverse motive niciodată însă o sentință de divorț definitivă). Iată deci, în ciuda unor minusuri, varianta unei prezentări statistice apropiată de adevăr pare să se contureze și în cazul anuarelor amintite.

¹⁶ Sursele de documentare folosite pentru obținerea informațiilor din acest centralizator au fost anuarele *Magyar Statistikai Évkönyv. Szerkeszti és kiadja. Az országos Magyar Kir. Statistikai. Hivatal* (în continuare *Magyar Statistikai Évkönyv...*), I Füzet, (1877 – Budapesta, 1878; 1879 – Budapesta, 1881; 1881 – Budapesta, 1883; 1885 – Budapesta, 1887; 1887 – Budapesta, 1889; 1889 – Budapesta, 1891).

Ponderea divorțurilor din totalul căsătoriilor realizate în același an, așa cum rezultă ea din graficul de mai sus, a fost mai ridicată în comitatul Bihor decât în comitatul Sătmar. În Bihor, raportat la toți anii incluși în calcul, ponderea medie din totalul de căsătorii a fost de 1,39%. În același timp, în Sătmar, aceeași valoare s-a ridicat doar la 0,57%. Iată deci, o evidentă diferență dintre cele două comitate.

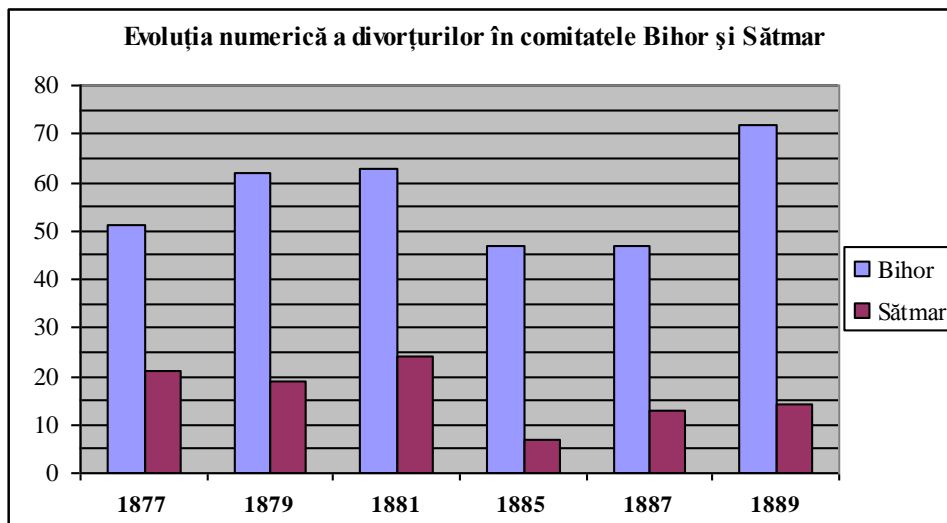
O asemenea realitate are fără îndoială și alte explicații nu doar pe cele legate buna înțelegere familială sau conservatorismul și credincioșia sătmărenilor. O explicație care nouă ni se pare fundamentată, ține de distanța pe care o aveau de străbătut sătmărenii până la tribunalele matrimoniale ecleziastice (atunci când se punea problema unei asemenea deplasări) care pentru cei mai mulți dintre aceștia se aflau la Oradea. Din ecuația noastră nu poate fi exclusă însă nici prima variantă, a conservatorismului, a diluării mai reduse a perceptelor familiale, a familiei, în general, din spațiul comitatului Sătmar, cel puțin în mediul rural. Această afirmație își găsește suportul tocmai în diferența foarte mare, așa cum se poate observa și din analiza combinată a ponderii divorțurilor din totalul căsătoriilor pe medii de locuire (rural/urban), ce se consemnează între valorile înregistrate în orașul Satu Mare (caz în care emanciparea personală era mai evidentă) și valorile consemnate în ansamblul comitatului. Apoi, nu trebuie omis tocmai ceea ce reclamau majoritatea preoților din parohiile situate în partea sudică a eparhiei: „datina lipicioasă”, „prostu obicei” al schismaticilor ortodocși. În spațiul sătmărean populația românească era greco-catolică aproape în întregime, foarte puțini erau cei care își declarau apartenența la ortodoxie. Aici ar putea fi găsită de asemenea una din explicațiile acestei diferențe între cele două comitate. În sprijinul teoriei diluării mai reduse a perceptelor familiale din zona sătmăreană vine și numărul foarte redus al cazurilor de concubinaj care s-au consemnat în rapoartele preoților din parohiile protopopiatelor din regiune¹⁷.

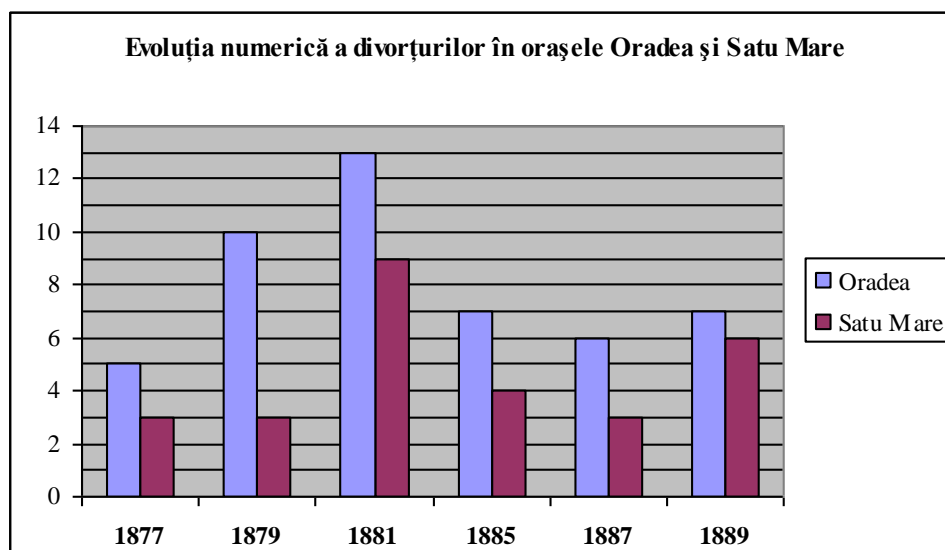
Mediul urban, așa cum deja am amintit, și cum se poate vedea din graficul de mai sus, era mai predispus la procese de erodare a familiei. Analizând ponderea mare a divorțurilor din totalul căsătoriilor rezultată în cazul celor două orașe - Oradea (2,55%) și Satu Mare (2,66%), suntem

¹⁷ Această afirmație este bazată pe o analiză a informațiilor referitoare la concubinajele din parohiile greco-catolice ale Eparhiei de Oradea. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor (în continuare A.N-D.J. BH), *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 521, f. 1-292

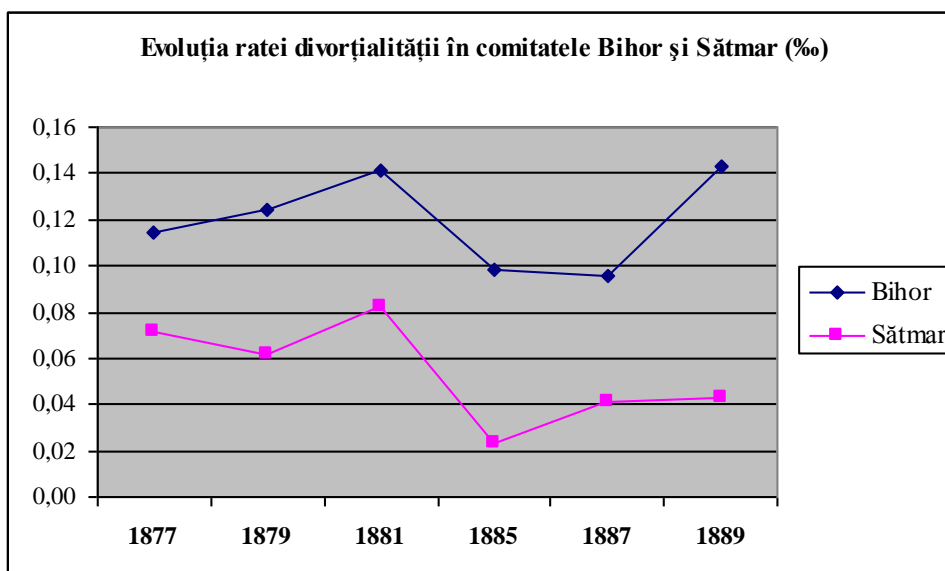
tentați să credem că aici, sub spiritul emancipării personale și departe de spiritul critic al comunității sătești, cazurile căsătoriilor imposibile se sfârșeau mai mereu prin divorț. Din analiza concubinajelor din mediul urban, a căror valoare, foarte mare de altfel, nici nu a putut fi cuantificată de către preoți datorită mobilității foarte mari dar și a consolidării spațiului privat la oraș, nu prea rezultă că cei de la oraș își încheiau totdeauna vechile relații la tribunal, începând apoi altă relație în fața preotului. Anul 1881, este un an cu o mare pondere a divorțurilor, atât în Oradea, cât și în Satu Mare. Evoluția de la an la an a numărului de divorțuri își pierde din relevanță dacă este să luăm în calcul că în aceste cifre sunt cuantificate divorțurile în momentul pronunțării lor (anul 1881, din această perspectivă, putea fi unul în care a fost înlesnit și grăbit procesul finalizării mai multor dosare de divorț).

Evoluția numărului divorțurilor în cele două comitate evidențiază o fluctuație de creștere și descreștere de la an la an, fără însă a se produce (cu câteva excepții) mutații considerabile pe perioade scurte de timp. În cei 6 ani, luați în analiza noastră drept ani pilon, în comitatul Bihor s-au înregistrat un total de 342 divorțuri, dintre care 48 au fost în Oradea. În acest comitat anul cu cele mai multe divorțuri a fost 1889 (72 cazuri), cele mai puține s-au înregistrat în 1885 și 1887 (câte 47 de cazuri). În comitatul Sătmar, numărul divorțurilor a fost mai scăzut, înregistrându-se în cei 6 ani doar un număr de 98 de divorțuri, din care 28 au fost în orașul Satu Mare. Cele mai multe cazuri de divorț s-au consemnat în cazul acestui comitat în anul 1881 (24 cazuri), iar cele mai puține în anul 1885 (7 cazuri). Numărul mediu anual al divorțurilor a fost de 57 cazuri în Bihor și de 16 cazuri în Sătmar.

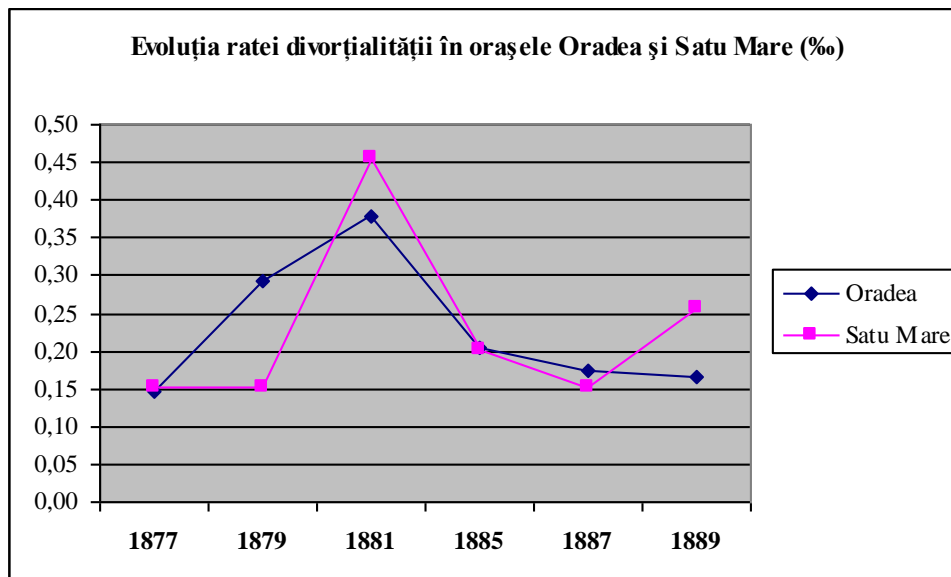

În cele două orașe, anul 1881 s-a dovedit a fi anul cu cele mai multe cazuri de divorț (13 în Oradea și 9 în Satu Mare). Cele mai puține cazuri s-au înregistrat în anul 1877 (5 divorțuri în Oradea și 3 în Satu Mare). Tot câte 3 cazuri s-au înregistrat în dreptul orașului sătmărean și în anii 1879 și 1887. Numărul mediu anual al divorțurilor a fost de 8 cazuri în Oradea și de 5 cazuri în Satu Mare.

Din analiza graficului de mai sus se poate constata că, nu doar numărul și ponderea divorțurilor din totalul căsătoriilor a fost mai mare în cazul comitatului Bihor, ci și rata brută a divorțialității. Cauzele enumerate cu prilejul analizei cantitativ-numerice, între care: amestecul mai mare cu ortodocși în Bihor, bihorenii erau mai aproape de tribunalele ecleziastice care erau la Oradea, s.a., pot fi invocate și de această dată. Dincolo de cifrele seci, rata brută a divorțialității nu a fost foarte mare în cele două comitate. Aceste valori, situate între 0,1‰ și 0,14‰ (Bihor) și 0,02‰ și 0,08‰ (Sătmăre) se situează însă în jurul valorilor medii înregistrate la acea dată în spațiul Ungariei și Transilvaniei. Cu alte cuvinte, în anul 1881, în care s-a înregistrat cea mai

mare rată brută a divorțialității, abia 14 cupluri au divorțat la 100.000 de persoane în Bihor și doar 8 în Sătmar.

În cele două orașe reședință de comitat rata brută a divorțialității a fost semnificativ mai ridicată. În Oradea, ea a fost cuprinsă între 0,15‰ și 0,38‰ (15-38 cazuri la 100.000 de persoane). În Satu Mare, valoarea acestui indicator demografic a fost cuprinsă între 0,15‰ și 0,46‰ (14-46 cazuri la 100.000 de persoane). Cea mai mare rată brută a divorțialității s-a înregistrat în anul 1881 (la fel ca și în cazul ponderii divorțurilor din totalul căsătoriilor încheiate în acest an).

1.2. Disoluția familiei prin divorț: cazul parohiilor greco-catolice din eparhia de Oradea

Divorțul, ca ultimă soluție de salvare și eliberare personală din chingile nefericirii și calvarului conștientizat și trăit pe parcursul unui mariaj neîmplinit, a fost prezent și solicitat de către numeroși greco-catolici din spațiul diecezei de Oradea. Nu toți aceia care au trecut peste rușinea comunitară au și reușit în demersurile lor. Divorțul nu se obținea ușor, trebuiau întocmite numeroase acte (hârtii față de care țărănul român a avut de fiecare sentimente de repulsie și teamă), dar și de îndeplinit numeroase formalități, atât până la începerea procesului propriu-zis, cât și după aceea. Biserica greco-catolică s-a asigurat prin îngreunarea procedurilor de divorț, pe de o parte, de limitarea numărului de cazuri de divorț care se pronunțau (fapt ce contribuia la descurajarea tentativelor de despărțire venite din partea altor familii), iar pe de altă parte, de propovăduirea necesității păstrării cu cât mai multă sfințenie a dogmelor și tainei căsătoriei. Scopurile Bisericii nu au fost atinse de fiecare dată. E drept, caracterul public al ședințelor de împăciuire, unde cei doi trebuiau să-și povestească cu lux de amănunte picantele eșecuri personale, certurile și neîmplinirile, apoi perspectiva unor îndelungi și costisitoare procese ce se derulau departe, la oraș, într-un mediu necunoscut, aveau toate darul de a stinge, acolo în mintea nefericită a partenerului neîmplinit tentativa de divorț. Nu puțini au fost aceia care (și aici eșecul Bisericii, implicit al celei unite, a fost deplin), descurajați de anevoioasele și constisitoare proceduri ecleziastice de divorț au ales, „de bună voie” să se despartă, fără a mai purcede pe lungul drum al divorțului oficial. A fost de altfel una din mentalitățile cu substanță întâlnite la țărănul român: el nu trebuia să se grăbească luând decizii, dar nici înduplecat nu se lăsa, apoi el

singur își putea decide despărțirea, la ce mai era bun să se amestece cu domnii. El s-a căsătorit în fața comunității, tot în fața acesteia (era suficientă despărțirea de bună voie pe care satul o afla înainte de a se produce) se și despărțea. Biserica a încercat să se adapteze acestei situații prin înregistrarea tuturor acestor cazuri în „Consemnarea tuturor căsătoriilor greco-catolice și mestecați despărțiți de o l'altă...”. Dar faptul că Biserica avea o evidență a celor despărțiți legal și de bunăvoie („ilegalu”, doar prin „voia lor”) nu rezolva problema. Mai mult, revenind la eșecul Bisericii de care am amintit, toate aceste despărțiri, imposibil de realizat legal datorită procedurilor de care țaranul a luat frică, au degenerat într-un alt „flagel social”, care din perspectiva Bisericii era și mai rău: concubinajul. Cei despărțiți fără o decizie definitivă de divorț nu aveau decât, fie varianta de a rămâne singuri, fie varianta de a se „căsători” fără cununie.

Erodarea familiei s-a produs din numeroase motive pe care le descoperim analizând fiecare dosar de divorț în parte. Dramele personale, dar și amănuntele savuroase ce ieșeau la lumină din acuzațiile reciproce pe care cei doi le aduceau unul altuia, scot în evidență motivațiile pentru care se solicita divorțul. Acestea pot fi grupate în jurul unor formulări de genul: dorințe neîmplinite, pretenții nejustificate, așteptări prea mari, idealuri înfrânate, obiective și scopuri divergente, luptă fără cauză, etc. Doi tineri din Giriș, Teodor Hering și Floare Plumbaș, au început din dragoste a se apropia, și logodindu-se „cu oarecate zile în antea Ajunului Crăciunului 1859”, au început a-și face mari planuri pentru viitor. Femeia vorbește despre toate acestea gândindu-se cu drag la această perioadă, „după care din iubire m-am măritat”¹⁸. La scurtă vreme de la căsătorie, „bajocorită și bătută de elu ... precum pot mărturi vecinii și stăpâna casei” unde au stat cu chirie, femeia l-a părăsit. Lipsa sentimentelor și „ura neîmpăciubilă”, amplificate de alte acuzații din partea femeii, între acestea și aceea a impotenței (acuzându-l însă ulterior și de infidelitate... – „cătră mine n-au fost credinciosu”), nu au fost unilaterale. Bărbatul, fericit parcă de fuga femeii, a declarat că „nu-i trebuie lui muierea” asta, iar „de cumva preoții cu sila o va trimite la mine, atunci voi cumpăra două streanguri și le voi pune în mâneca buhaiului, și o voi lega de mâini și de picioare și o voi arunca în Peța”. Femeia confirmă și ea intenția spuselor lui, „au zisu că mai antea mă va stinge pe mine, apoi pe sine din viață” și, continuând oarecum în retragere, încearcă parcă să-și plângă de milă (dar și de părere de rău pentru situația în care s-a ajuns) prin remarci de genul „nu-i pasă de mine”, „este încă necredincios către mine și foarte urât m-au suduit”. Universul larg al motivațiilor descoperit cu ocazia acestei dispute dintre cei doi parteneri, care merg de la violență verbală („suduit”, „batjocoră”) la violențe fizice („bătută”), de la alungări („cu sila”) la amenințări cu moartea și sinuciderea („o voi arunca în Peța”; „mă va stinge pe mine, apoi pe sine din viață”), până la acuzații de impotență, dar și de infidelitate în același timp, și continuând cu remușcările finale ale femeii („nu-i pasă de mine”; „este încă necredincios către mine”) ne fac să credem că în față noastră avem un tablou complex de fapte nu doar reale, ci și închipuite¹⁹. S-ar părea, analizând astfel de cazuri, că țaranul știa (poate sfătuit de preot) care erau motivele acceptate de Biserică (crima, adulterul, înalta trădare, atentarea la viața celui alt soț, maltratarea, absența de acasă a unui soț pentru o perioadă mai mare de trei ani, înțemnițarea unuia dintre soți pentru o perioadă mai îndelungată, intrarea unuia dintre soți în viața monahală, impotența, avortul intenționat, nebunia și epilepsia, dar și altele). Plecând de la acestea, țaranul găsea tocmai formularea necesară astfel încât motivația lui să fie încadrată în unul sau mai multe dintre motivele amintite mai sus. Mai mult sau mai puțin întâmplător, cauzele pentru care s-au pronunțat divorțuri în tribunalele ecleziastice au fost cam aceleași. O asemenea practică de modelare a neîmplinirilor personale după motivațiile cerute de Biserică, ce a

¹⁸ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 543, f. 159

¹⁹ În sprijinul ipotezei noastre vine și faptul că divorțul acestor două persoane nu s-a pronunțat nici peste 20 de ani, fapt datorat argumentației neconvingătoare a celor doi, când preotul consemnează în dreptul lor „document legal nu se află despre adusa sentință”. *Ibidem*, dos. 510, f. 65

influențat, fără îndoială, decisiv mersul a numeroase procese de divorț, nu are o relevanță foarte mare dacă ținem cont de faptul că în universul relativ redus al omului de la țară se petreceau cam aceleași „ieșiri din cotidian”. Abaterile și devianțele au fost prin urmare cuantificate cam în același mod.

Un caz similar, fără a ascunde drama sinceră și profundă care răzbate din plângerea femeii, ne este oferit de cererea de divorț a Zsuzsanei Toth, o tânără greco-catolică din Oradea. Femeia își povestește drama încă de la începutul scrisorii din 13 iunie 1860 prin care cere divorțul în fața Tribunalului Marimonial²⁰: „Unii ani au trecut acum de cându mi-am legat capul cu Iosif Molnar, prin care mai înainte de aceasta cu însieciune silnică mau jefuit de verguire, si numai asia am vrut a me lua sieși de socie”. Pentru această femeie rușinea în fața comunității și lipsa unor alte opțiuni maritale sunt suficiente motive să se căsătorească cu bărbatul care a siluit-o. Mai mult, femeia a acceptat să renunțe la propria credință, „strămutându în calvinism”, căsătorindu-se cu Iosif Molnar, un reformat tot din Oradea „numai ca să pot fi mântuită de strigările și hulele oamenilor”. „După aceasta foarte puțin tempu am avutu viață pașnică cu dânsul”, deoarece „începându cu maică sa..., cu ce mai mare tiranie a me chinui și bate”. Avem în față, așadar, o căsătorie născută dintr-o dramă a silniciei și abuzului sexual, în care nefericita femeie e obligată să intre din cauza rușinii ce s-a abătut asupra ei, și în care la scurt timp de la cununie s-au instatat certurile. Prin solicitarea ei de divorț (adresată instanțelor de judecată greco-catolice, nu celor reformate), femeia nu omite (sensibilizând astfel instanța) să precizeze că, tot nevoită fiind, a trebuit să renunțe la credința sa greco-catolică. Potrivit declarației femeii nu a contat însă (ca și cum aceasta ar fi fost problema principală a familiei) nici „că măcar mi-am lăsat adevărata-mi religiune”. „În privința me se purta (soțul, dar și soacra n.n.) cu ce mai grosnică cruditate”, cu „bănuială de păcate” și „necunoștință sufletească”. Solicitarea de divorț a femeii continuă prin precizarea că atunci când a fost însărcinată, și dorind a se spovedi (la preotul greco-catolic!), femeia a fost oprită și amenințată cu moartea. Amenințarea cu omorul (care pare a fi motivul și cel mai important – „se laudă pe la alții că me omoară” este fraza care încheie seria acuzațiilor) revine și în contextul relatării evenimentelor de după nașterea copilului. Femeia, stând (conform spuselor acesteia) o săptămână neîngrijită la pat, a trimis după mama și fratele ei să vină să o ducă din casa soțului sub amenințarea că altfel „me voi omorî”. După fuga femeii, copilul moare însă, prilej de noi amenințări din partea bărbatului. Îndreptățită fiind după spusele ei, femeia cere să-și poată „câștiga fericirea, după o însoțire cu altul după lege”.

Atunci când „limita răbdării, a înțelegerii, a acceptării și a iertării”²¹ depășește cadrul psihic al rezistenței individului, divorțul devine nu doar o soluție, ci și o dorință de neclintit. Preotul satului Sâmbăta scria pe data de 17 iulie 1859 Tribunalului Matrimonial o scrisoare²² prin care aducea la cunoștință cazul nefericit al unui mariaj pe care cei doi parteneri nu-l mai doreau solicitând în acest sens divorțul. Preotul înștiințează tribunalul de faptul că în „stinsă obligaciune” le-a făcut cunoscut „poporenilor Dicz Micula și sociei Maria”, în prezența „judelui comunal și a curatorului sf. Biserici”, „Sfânta Taină și scopul tainei casatoriei”. Rolul acestei întâlniri (a comisiei de împăciurire) a fost, potrivit declarației preotului acela de a „utilisa toate mijlocele” care mai existau pentru a se „ajunge scopul”. Scopul acestei comisii de împăciuire, care de regulă se întrunea în prezența celor doi de trei ori²³, era, de altfel așa cum numele comisiei o spunea,

²⁰ *Ibidem*, dos. 542, f. 93-94

²¹ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 167

²² A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 541, f. 80

²³ Dosarele de divorț conțin mai mereu înștiințarea preotului că s-a încercat „împăciuirea” prin întâlnirea comisiei special formate pentru ca celor doi să li se propună revenirea la echilibrul familial dorit și de către comunitate. Aceste comisii de împăciuire, la care participau și martori (de regulă rude sau vecini care-i cunoșteau pe cei doi soți), aveau, pe lângă scopul declarat a împăcării celor doi, și scopul de a asigura o probă, oarecum obiectivă, formulată prin judecata unei comisii așa-zis neutre, necesară dosarului de evaluare a solicitării de divorț. Nu toate comisiile de

acela de a încerca prin toate mijloacele împăcarea celor două părți. În cazul mai sus amintit, preotul cu regret, și o oarecare consolare, anunță tribunalul că a îndeplinit toate eforturile și procedurile cerute, „dar durere scopu prezis nulam putut dobîndi”. Pricinile și piedicile neîmpăcării s-au datorat poziției celor doi parteneri. Bărbatul, cunoscându-și situația și acceptând păcatele femeii s-a decis „bucuros a o primi”, dacă „va pune jurământ cum ca va fi cu credinția cătră elu, și cătră casa lui și cătră pruncii remași di cealaltă muere”. Femeia însă, frustrată și neîmplinită de statul și perspectiva pe care o avea în casa bărbatului, la „acea nicidecum nu voește” zicând „că ie nu de siervitoare merge la elu fără de ocârmuitoare”. Motiv pentru care „nu jură”. Iată deci, în cazul de față refacerea echilibrului familial, solicitată de bărbat, dar condiționat, nu a putut fi împlinită deoarece femeia „nu jură”, cu alte cuvinte nu acceptă condiționarea și soluția împăciuirii.

Ura și sila fără de capăt îi determina adesea pe cei în cauză să ceară divorț. Nu de fiecare dată sentința era însă favorabilă în asemenea situații. Nu de puține ori au fost cazuri de femei obligate să se întoarcă la soții lor²⁴. „Ura unuia contra celuilalt” se năștea datorită conviețuirii nefericite în familie. Băutura ce atrăgea după sine violențele verbale și fizice, certurile și umilințele publice, înșelăciunea și necredința, toate precedau ceea ce numesc documentele „ura neîmpăciubilă”. Într-o scrisoare adresată Consistoriului la data de 6 iunie 1860²⁵, semnată de Maria Tamas, „nefericita socie a lui Mihail Mundro din Oradea Mare”, își acuză soțul că se dăduse la băutură, iar apoi „au început fără niciuna pricină a me bate”, „noaptea beatu venind acase de multe ori au voit a me omorî”. Scăparea vine doar grație „socrului meu Mihail Mundro și a sociei Dumisale pentru că densi mau mantuit de multe ori”. Femeia își explică apoi ura și sila căpătată față de propriul bărbat: „am căzut în spaimă și în frică și prin urmare sau născut în inima mea o ură neîmpăcinibilă în contra bărbatului meu întru atâta, către cu densul mai multe a viețui nu am uvinție, ci mai gata sun măcar însumi moarte ami face, decatu cu densul mai departe a viețui”. Ura și sila față de soț e atât de puternică încât ea este dispusă, după propria declarație, moarte a-și face. Amenințarea sinuciderii nu este singura formă prin care ea își transferă trăirea launtrică în formulări menite a atrage atenția asupra gravității situației în care se afla. Ea amintește de faptul că bărbatul „și pe parinții lui ei bate și ei bleastă”. Sensibilitățile la care apelează femeia sunt menite a determina tribunalul să-i dea câștig de cauză. Lumea era obișnuită, și femeia știa acest lucru, cu bărbatul care își mai bătea nevasta, dar pe proprii părinți era prea de tot, „și când un fiu se sloboade la atita ticălosie de pe părintii sei, cari lau nascut si lau grijit, încă ei bate și blastemă pe unul ca acela nici binecuvântarea lui Dumnedeu nul miluesce”. Pentru femeie sunt suficiente argumente, „și asia o viație fericită cu densul a viețui ei cu neputinție”, să ceară despărțirea de soț, dar și „al ierta”. Toate acestea însă numai să-i dea înapoi zestrea și darurile dinaintea nunții, „aldătura mea, care stă în 6 perini, una duhă, una leudă, un pat, un veșmânt de purtat cu 21 fl. valută austriacă cumpăratu și una suma cu 12 fl., 60 cr. valută austriacă cumpăratu să mile dee în napoi”.

Motivul beției, al tentativei de omor, dar și al risipei, asociate cu rușinea pe care i-o aducea soția, îl determină pe Ioan Sirbu din Cihei, după 15 ani de căsătorie, să ceară divorțul de soția lui Ana Brata²⁶. Bărbatul face o listă întregă de motive (pe care chiar le numerotează) prin care își acuză soția. Pentru început, motivul a fost că „sau dedat la beție”. „De 15 ani tot am asteptatu se se îndrepte dare inzadaru, că socia mea în locu de a se indrepta tatu mai tare se

împăciuire formulau însă opinii și judecăți în privința celor doi soți. O mare parte din dosare conțin scrisori din partea preotului ce amintesc doar faptul că „s-a încercat de 3 ori să-i împace”. Așa a făcut și preotul din Bicaci prin înștiințarea trimisă tribunalului în cazul procesului de divorț dintre Ioan Bezsan și Aufizia Kofztan. *Ibidem*, f. 62

²⁴ Asemenea cazuri erau răspândite peste tot în spațiul transilvănean. A se vedea Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 172-177

²⁵ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 542, f. 130

²⁶ *Ibidem*, dos. 543, f. 179-181

cufunda în noroiul greselilor sale”. Risipa și lipsa grijii pentru gospodărie în acest caz este asociată beției. Femeia dădea pe „beutura tatu ce câștiga eu... și de lucrurile casnice nemica nu grijesce”. Bărbatul amintește apoi de banii obținuți după vinderea unor bucate și de faptul că niciun consătean al său nu ducea o viață atât de îndestulată ca și familia lui (afirmație probată și prin numărul servitorilor pe care îi avea). Toate acestea erau însă zadarnice, deoarece „femeia strica totul pe beatură”, astfel încât de la o vreme a fost nevoit să țină totul închis. O altă gravă acuzație, pe care o probează cu mărturia unor femei din sat, este aceea a tentativei de omor. Deoarece șoarecii și șobolanii se înmulțiseră foarte mult, bărbatul a cumpărat otravă, iar pe cea rămasă a închis-o în ladă „ca nu cumva prunci sau servitorii găsinduo să se întindă la otravă”. Soția lui însă, „sccindu de la mine că otrava este primeșdioasă”, împreună cu un consătean pe nume Bara Istvan a desfăcut lacătul de la ladă și i-a pus bărbatului otravă în băutură. Și, „eu venind seara dela plugu cu servitorul meu cu numele Coste... am luat vin arsul și turnându întru pocalu am îmbiatu pe numitul meu servu se beie, dare socia mea sccindu că în vin arsu este otrava, și prin acia voindu ami lua viația, nau lăsatu se beie servul vin arsu, înse pe mine mau lăsatu și am beutu, după aceia eu tăta noaptea amu pătimitu durere, dare fiindu că otrava nau fost multă, afară de durerea intestinelor nemica alta urmare nau avut”. Episodul s-a petrecut, după spusele bărbatului, și a doua zi dimineața când de asemenea femeia l-a oprit de servitor în momentul în care s-a pregătit să bea vin. Urmau trei acuze la adresa femeii de risipă, între care una se referea la faptul că, în absența sa, femeia i-a dat surorii sale mai sărace „2 vici de grau curatu, care lamu ținutu pentru semănătură”. „Totu în nefființia mea acase au mai datu socia me grau în secui nu saci”. „Rodul cusurusului din anul înainte mai jumătate am perdutu acuma după ce lam culesu”. „Cându vin eu dela lucru, sau dela târguri fiindcă mă negustoresc cu vite necurmatu mă bajocorește, și me blastemă fiindui capul plin de beatură”. Toate acestea, probate cu martori și recunoscute în cele din urmă și de femeie, au fost suficiente pentru ca tribunalul să accepte cererea bărbatului de divorț.

Din perspectiva mentalului oamenilor de la sat, omul se căsătorea pentru ca să aibă și el pe cineva cu care să conviețuiască la bine și la rău, să facă prunci ca să nu rămână singur la bătrânețe. Indivizii sunt judecați după succesul familiei lor și după rolul pe care l-au jucat în obținerea acestuia²⁷. Din această perspectivă căsătoria reprezenta un „contract” durabil, el nu putea fi întrerupt decât atunci când existau motive foarte grave. De aici și divorțurile care erau foarte puține în mediul rural tradițional. Într-o astfel de construcție familială „decețiile sentimentale cântăreau mai puțin decât lipsurile materiale”²⁸. Într-o scrisoare din 3 octombrie 1858²⁹, adresată Tribunalului Matrimonial, Anna Popu din Sâmbăta solicita desfacerea căsătoriei de soțul ei Dimitriu Nasiu, „carele întru ateta e de nedesvoltatu în câtu nimica de shine a concepe nu e în stare”. Motivul declarat al cererii divorțului nu este, după spusele femeii nici „sminta trupească”, despre care știa și socrul femeii („el – socrul n.n. – cunoaște nehrănicia feciorului seu și pentru ce anuma nu mai naște”) și nici „alte tote nedeplinătăți” („... cu un cuvânt neci o judecată de shine n’are”). Ea este dispusă să treacă peste toate acestea „numai se fie pace”, însă la moartea soacrei femeii, bărbatul acesteia (socrul n.n.) s-a recăsătorit, astfel „se pusă stricare de pace în casă”. Abia acum înțelegem motivul real exprimat de femeie câteva rânduri mai sus în scrisoare pentru care aceasta solicită divorțul: „fiind acuma după lege lui (soțului n.n.) însoțită, cu speranță, că după moartea parentilor lui, după cum mi era promis vom moșteni bunurile parintesci ... și uitam în pace ... tote ce le suferiu cu bărbăția în cinci ani”. Femeia era dispusă așadar să suporte toate „nedeplinătățile” bărbatului ei (de care știa după cum deducem din

²⁷ Antoine Prost, *Frontierele și spațiile privatului*, în Philippe Ariès, Georges Duby (coord.), *Istoria vieții private*, vol. VII, Editura Meridiane, București, 1997, p. 67-68

²⁸ *Ibidem*, p. 68

²⁹ A.N-D.J. BH, *Fondul Episcopiei Greco-Catolice Oradea*, dos. 542, f. 39

conținutul scrisorii încă înainte de căsătorie) numai să primească casa și bunurile părintești ale acestuia. Moartea soacrei și recăsătoria socrului (caz în care noua femeie căpăta întâietate în dobândirea bunurilor) ruinează speranța femeii, care în aceste condiții se întreabă retoric „să fiu eu pururea nefericită și se stau pesu stresinele streinilor?”, explicându-și astfel cererea de divorț.

Scandaloase pentru comunitate erau cazurile ce-i implicau pe preoți ori alți oameni de frunte ai comunității. Protopopul Barcăului scrie la data de 20 februarie 1860 o scrisoare prin care solicita acordarea unei dispense necesare desfacerii căsătoriei Anei Szabo de bărbatul său, „judele primar” al comunei Tria³⁰, punându-se în acest fel capăt patimelor acestei femei. Judele era acuzat că „au alungatu dela sine” pe „legiuita socie” și „au dusu în casa sa” pe văduva Theodora, trăind în concubinaj, „spre scandalul poporenilor”.

Pentru a avea o imagine de ansamblu asupra fenomenului la nivelul episcopiei propunem o cercetare secvențială asupra informațiilor provenite din „Consemnarea tuturor căsătoriilor greco-catolici și mestecați despărțiți de o l’altă dein Parochi’a ... in Protopopiatu ... dieces’a gr. cath. Oradea Mare pre anulu” din perioada 1880-1886. Dorim a preciza încă de la început că în aceste rapoarte, adresate „arhivelor diecesanu”, au fost înregistrate toate despărțirile, atât cele legale (prin sentință de divorț), cât și cele clandestine, „ilegalu”, „prin voința lor”. Ca urmare a acestui fapt, numărul acestor cazuri este mai mare decât cel al divorțurilor din statisticile oficiale. Dar, tocmai acest fapt dorim să-l urmărim (în măsura posibilităților oferite de sursele de informare). Pe noi ne interesează nu doar despărțirea legal, ci întregul fenomen ce afectează, sub o formă sau alta, erodarea până la disoluție a familiei. Sub raport metodologic, se impune precizarea că în evidența noastră au fost introduse toate acele despărțiri care s-au realizat în perioada 1880-1886 și nu toate familiile despărțite care existau la data respectivă (deci inclusiv din anii precedenți – pe acestea din urmă preoții continuau a le consemna în raportul parohial anual până la o eventuală încetare a stării de despărțire). Apoi, dorim a preciza faptul că o cercetare exhaustivă asupra fenomenului (din perspectiva documentelor ecleziastice) nu a fost posibilă deoarece multe dintre rapoartele parohiale au fost pierdute de-a lungul timpului. Altele au fost completate greșit, în multe cazuri preoții (poate din comoditate, poate din necunoștință) nu au oferit informații corecte, iar în unele cazuri chiar deloc. Deși alte surse confirmă existența unor asemenea cazuri de divorț la nivelul unei localități, preotul își completează Consemnarea... prin formulări de genul „nu sunt cazuri de despărțiți” sau „despărțiți de o l’altă nu sunt”. Cazurile ajunse la noi au fost, în unele situații, cel mai probabil, doar acelea care erau mai deosebite decât altele prin formele de exprimare. Într-un atare context, informațiile cantitative oferite de analiza noastră trebuiesc privite cu circumspecția de rigoare. Fără a avea pretenția includerii în analiza noastră a tuturor cazurilor de despărțiri care s-au făcut în această perioadă, consemnăm faptul că din rapoartele analizate a rezultat existența unui număr de 441 de familii greco-catolice despărțite între anii 1880-1886³¹. În 3 protopopiate, documentele nu pomenesc de existența unor cazuri de despărțiri (Beiuș, Crișul Repede și Eriu). Numărul mare al protopopiatelor în care s-au consemnat puține cazuri de divorț, la care adăugăm faptul că, în ciuda existenței unui număr mare de cazuri din unii ani, în ceilalți ani nu apare înregistrat niciun caz, ne determină să credem că numărul total al despărțirilor a fost în realitate mult mai mare. Cauzele sunt, atât de natura precarității documentelor (din multe parohii nu a provenit nicio consemnare care să cuprindă despărțirile), cât și modului defectuos în care preoții au înțeles necesitatea completării acestor înscrisuri. Dincolo însă de aceste neajunsuri, analiza cazurilor descoperite va putea să ne ofere o imagine cât de cât apropiată de realitate în ceea ce privește motivația despărțirii, forma despărțirii (legală sau ilegală), persoana vinovată de despărțire, etc. Informațiile căutate de noi țin așadar de natura calitativă a analizei dorite, și mai puțin de sfera cantitativă (și în acest caz se impune precizarea

³⁰ *Ibidem*, dos. 541, f. 72

³¹ *Ibidem*, dos. 510, f. 1- 211; dos. 511, f. 1-216; dos. 513, f. 1-217

că odată cu creșterea numărului de cazuri analizate nu apar elemente noi, ci doar se constată o repetiție, sub o anumită frecvență, a variabilelor deja întâlnite).

Protopopiatele cu cele mai multe cazuri de despărțiri descoperite sunt: Leta Mare (82 cazuri³²), Oradea (67 cazuri³³), Carei (57 cazuri³⁴), Barcău (51 cazuri³⁵), Someșeni (40 cazuri³⁶), Arduș (35 cazuri³⁷) sau Satu Mare (25 cazuri³⁸). Frecvența consemnărilor variază foarte mult însă și în acest caz de la an la an. Mai mult, la începutul perioadei analizate sunt puține cazuri consemnate, spre sfârșitul perioadei numărul crește considerabil.

Din totalul cazurilor de despărțiri, numai în 20 de situații au fost înregistrate despărțiri legale, cu sentințe de divorț din partea tribunalului matrimonial. O asemenea situație vine să ne redea imaginea unei lumi în care despărțirea era mai degrabă o decizie pe care cei doi (sau doar unul dintre ei) o luau „prin voia lor”, fără să ceară despărțirea legală. Nu excludem însă faptul că multe dintre despărțirile care s-au făcut în 1880 de exemplu, să fi obținut peste mai mulți ani divorțul legal. În momentul completării Consemnării..., preoții observă și ei o atare situație, explicând prin formulări de genul „cauza este în dezbatere” sau „nu a primit încă sentința” faptul că procesele lungi mențineau starea de ilegalitate a despărțirii multor familii.

Motivațiile acestor despărțiri sunt adesea mai multe, cei doi reproșându-și reciproc vina despărțirii. Între aceste motivații complexe amintim: beția și bătaia, asociate frecvent cu ura sau sila; infidelitatea, ura și vagabondajul; risipa, beția și criminalitatea; cruzimea și indiferentismul; adulterul și părăsirea domiciliului conjugal; impotența și alte defecte fizice; etc. Între motivele cele mai răspândite amintim: infidelitatea femeii – 33 cazuri, infidelitatea bărbatului – 11 cazuri, infidelitatea reciprocă – 8 cazuri, beția și risipa bărbatului – 19 cazuri, părăsirea domiciliului conjugal de către femeie – 22 cazuri, violența bărbatului – 24 cazuri, defectele și slăbiciunile bărbatului – 6 cazuri, răutatea femeii – 10 cazuri, ura soției față de soț – 23 cazuri, ura bărbatului față de soție – 5, ura reciprocă – 41 cazuri, zestrea promisă a femeii – 4 cazuri, dar și numeroase alte motive (neglijența, lipsa iubirii, boala, nebunia, impotența, epilepsia, neînțelegerea, neplăcerea, lenea, risipa, slăbiciunile, criminalitatea, neputința, urâtenia femeii, etc.). Diversitatea mare a cauzelor, dar și împletirea lor, nu a putut fi cuprinsă însă în imaginea redată mai sus. Adesea, analizând motivațiile consemnate de preoți, descoperim, pe de o parte, orizontul și implicarea preotului în viața de familie a enoriașilor săi, iar pe de altă parte, mentalitățile și diversele comportamente ale partenerilor unor asemenea familii aflate sub efectul erodării și disoluției. Acuzațiile grave pe care cei doi le aduc unul contra celuilalt surprind uneori prin forma lor de exprimare, dar și prin faptul că acestea apar la doar câteva luni după căsătorie. Vom încerca în cele ce urmează să redăm, spre exemplificare și completarea imaginii de ansamblu, câteva din cazurile întâlnite pe parcursul acestei cercetări. Maria Marin din Tâmaia, căsătorită cu Georgiu Giurge în anul 1878, după doar 2 ani de căsătorie se desparte ilegal de soțul ei pe motiv de impotență („femeia acuză bărbatul de neputință”)³⁹. În satul Tria, „imoralitatea și criminalitatea bărbatului” o determină pe Hegean Ana să se despartă de soțul ei Ioanu Bard după 5 ani de căsătorie în 1880⁴⁰. În schimb, vinovată de destrămarea familiei lui Georgiu Lazaru și Floarea Petruului este găsită „beția bărbatului”⁴¹. „Neînțelegerea” și „vinovăția ambilor” a condus

³² *Ibidem*, dos. 510, f. 4-13, 127-136, 165-174; dos. 511, f. 167, 194-202

³³ *Ibidem*, dos. 510, f. 61-74, 150-163; dos. 511, f. 62-74, 90, 137-148

³⁴ *Ibidem*, dos. 510, f. 16-31, 42, 75-87, 105-112; dos. 511, f. 42-49, 121-128

³⁵ *Ibidem*, dos. 510, f. 193-204; dos. 511, f. 20-34, 168-182

³⁶ *Ibidem*, dos. 510, f. 38-42, 82-86, 97-101, 115-123, 177-179; dos. 511, f. 2-9, 101-108

³⁷ *Ibidem*, dos. 510, f. 22-29; dos. 511, f. 76-83, 151-158

³⁸ *Ibidem*, dos. 510, f. 43-51; dos. 511, f. 85-89, 130-135

³⁹ *Ibidem*, dos. 510, f. 25

⁴⁰ *Ibidem*, dos. 511, f. 34

⁴¹ *Ibidem*, f. 203

la despărțirea, legală de această dată, dintre Mezei Mihai un reformat din Csenger-Ujfalú și Papp Iuliana. Preotul remarcă faptul că după acest divorț bărbatul nu s-a recăsătorit ci „trăiește în concubinaj”⁴². Acuzații reciproce își aduc Petru Gavrusi (29 ani) și Ileana Lupă (26 ani), din Homodoru de Mijloc, la mai puțin de un an de la căsătorie „pentru ceva morbu numitu syphilis”. „Unul pune vina pe altul”⁴³. Szelegian George din Șeitin se desparte în 1880 de Boldisiu Ana pe motiv că femeia „au fost depravată”⁴⁴. În Domănești Selz Ioanu se desparte în chiar anul căsătoriei de Papp Maria pe motiv de „ura unulu contra altulu”, dar și din cauza infidelității femeii (care depășise în acest caz limitele acceptate!). Așa cum remarcă și preotul „muere e de vine că e pe desfrânată”⁴⁵, femeia fiind așadar nu doar desfrânată, ci „pe” desfrânată. La 12 ani de la căsătorie, în 1880, Hava Petru se desparte de soția lui Bore Maria „pentruca din negrija muerei sau aprinsu casa lor” din Chioag⁴⁶. La niciun an de la căsătorie, în 1882, Teodoru Ioan se desparte de soția lui Maria Cucu în Betfia. Motivul (neobservat la căsătoria încheiată câteva luni mai înainte!), „bărbatul afirmă că soția-i are mai multe defecre corporali și-i e urâtă”⁴⁷. Iată deci, un univers larg de cauze și motive, dar și o lume la fel de dramatică, nefericită, dar și „pitorească”.

Vinovați de despărțire erau găsiți deopotrivă bărbații și femeile. Din păcate un studiu complet asupra acestei chestiuni nu a fost posibil datorită faptului că preoții nu au completat de fiecare dată rubrica respectivă. Totuși, consemnăm faptul că în 115 cazuri vinovată este găsită femeia, în 79 de cazuri vinovat este bărbatul, în 84 de cazuri ambii sunt vinovați, în 3 cazuri părinții, în 31 de cazuri preotul se mulțumește (din comoditate sau nedorind a se pronunța) să consemneze formule de genul „nu se scie”, „nu se cunoaște”. În restul cazurilor, rubrica fie n-a fost completată, fie a fost completată greșit cu alte însemnări. Din analiza acestor informații putem deduce o ușoară situație defavorabilă femeii. Era femeia de atunci mai vinovată pentru erodarea și diluarea percepțelor familiale? Nu prea credem acest lucru. Construcția socială și mentalitatea o determinau pe femeie de multe ori să nu accepte despărțirea de bărbatul ei, asta chiar dacă nemulțumirea și neîmplinirile ei erau deseori foarte mari. Apoi, femeia accepta, mai ușor decât bărbatul, beția, violența, infidelitățile sau alte „păcate” ale partenerului. Așa o învăța comunitatea. Ori, asemenea mentalități se regăsesc chiar și în formulările preoților, fapt ce conduce la situații mai mult sau mai puțin conforme cu realitatea existentă. Nu în cele din urmă, poziția inferioară a femeii din mediul rural românesc în care femeia divorțată era stigmatizată, a redus simțitor numărul cererilor de divorț venite din partea femeilor. Sorina Paula Bolovan plasează ponderea anuală a cererilor de divorț din partea femeilor la nivelul spațiului Principatului transilvănean pentru perioada 1875-1882 între 45,7% (1875) și 54,3% (1882)⁴⁸. În același timp, în unele state occidentale ponderea cererilor de divorț venite din partea femeilor a fost mult mai mare. În Franța valorile înregistrate ridicându-se la 86% - 93%⁴⁹.

Divorțul a fost în mediul rural tradițional, indiferent de forma pe care a îmbrăcat-o, un puternic șoc pentru comunitate. Familiile, „neamuri bune” cândva, se învrăjbesc. Manifestarea zgomotoasă a certurilor, dar și amestecul comunității făcea din divorț un mare spectacol public, ce căpăta forme comico-dramatice. Toate acestea se nășteau din destinele, uneori total diferite ale celor doi. „Două lumi se unesc (prin căsătorie n.n.) înaintea greutăților și a tragicului vieții, cele

⁴² *Ibidem*, dos. 510, f. 44

⁴³ *Ibidem*, f. 99

⁴⁴ *Ibidem*, dos. 511, f. 216

⁴⁵ *Ibidem*, f. 42

⁴⁶ *Ibidem*, f. 28

⁴⁷ *Ibidem*, f. 73

⁴⁸ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 168

⁴⁹ Michelle Perrot, *Drame și conflicte familiale*, în *Istoria vieții private*, vol. VII..., p. 254. Apud Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 169

două lumi își pun laolaltă bogăția și sărăcia, istoria și veșnicia”⁵⁰. În lipsa iubirii se instalează ura, risipa, sila, indiferența, dar și altele, toate forme ale duelului și rupturii celor două lumi. Familia se erodează, iar cei doi parteneri se extrapolează. Căsătoria care i-a unit rămâne istorie, un nefericit moment care le-a adus neîmplinirea.

⁵⁰ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc...*, p. 181; P. Evdokimov, *Taina iubirii. Sfînțenia unirii conjugale în lumina tradiției ortodoxe*, Editura Christiana, București, 1994, p. 256